
CRTICE IZ PROŠLOSTI ŠUŠANJA

Dejan Paladin

This paper is the first published text that deals specifically with the history of Šušanj, describing the political and religious circumstances from the first mention of this village in mid-15th century to the first decades of the 20th century. Šušanj was part of the Bar district, located in the hills above the Benedictine abbey on Ratac that was important for the religious life of the villagers. Based on the reports of the archbishops of Bar and local clergy, the demographic trends of the population of Šušanj from the early 16th to the early 20th century are described. We are also publishing for the first time the list of Lifetime Members of St. Jerome, with an overview of the history of this cult among the believers of the Dalmatian dioceses.

Šušanj je danas mediteransko naselje smješteno sjeverozapadno od Bara, u središnjem dijelu barskog zaliva. Nalazi se u podnožju brda Dražica (684 m) i Petiljeva – u narodu Petiljeb (716 m), koja sa vrhom Vrsutom (1185 m) čine jednu planinsku cjelinu. Granice Šušanja se protežu na istoku rijekom Željeznicom i potokom od Banove ka selu Zubcima, na jugu obalom Jadranskog mora, a na zapadu ostacima Ratačke opatije, udolinom Vračoš i zaseokom Talići, koje su granične oblasti

prema selu Brca (Sutomore), planinom Sto i gustom šumom Meljtin, kao i brdom Planom Gorom na sjeveru.

Zaseoci koji se nalaze na teritoriji Šušanja su: Talići, Matkovići, Paladini, Pavovići, Kaličići, Peranovići, Vitići, Glavanovići, Karadovići, Perići, Đedovići, Nikići, Perajkovići, Baukovići, Carevići, Čakalovići i Gromanići. Naselje Šušanj je danas turističko mjesto sa brojnim hotelima i privatnim smještajima za turiste. Kroz naselje prolaze važne saobraćajnice – Jadranska magistrala i željeznička pruga Bar – Beograd. Od grada Bara udaljen je oko 2 km. Jadranska obala na području naselja Šušanj je kamenita, šumovita i pogodna za kupanje. Naselje je bogato izvorima vode: Spilice, Petrši, Čiponj, Voda Glavanovića, Voda Perića, Voda Bučića, Točak Carevića, Voda Perajkovića i druga. Naselje Šušanj je poznato po višestoljetnim maslinjacima (maslinjak u *Plagarima* u mjestu Donji Šušanj), hrastovim šumama i livadama. U ovom članku obrađivaće se prošlost starosjedilaca Šušanja.

Pod mjestom Gornji Šušanj podrazumjevaju se zaseoci na višim nadmorskim visinama koji gravitiraju ka crkvi Sv. Petka i lokalitetu Velja Mogila, dok se mjesto Donji Šušanj odnosi na zaseoke na nižim nadmorskim visinama, oko crkve Sv. Marije. Gornjem Šušanju pripadaju zaseoci: Talići (od kojih počinje na zapadu selo Brca), Matkovići, Paladini, Pavovići, Peranovići, Kaličići, Vitići i Glavanovići. Donjem Šušanju pripadaju zaseoci: Karadovići, Perići, Đedovići, Nikići, Perajkovići, Baukovići, Carevići, Čakalovići, Donji Glavanovići i Gromanići.

Kratak istorijski pregled Šušanja ukazuje na česte promjene država i vladara koji su vladali ovim prostorima. Od Rimljana, Vizantijskog carstva, Duklje, države Nemanjića, Balšića (od 1360). Početkom XV vijeka oko teritorije Šušanja vode borbe Mlečani, Balšići, srpski despoti i bosanski velikaš Stjepan Vukčić Kosača. Od 1443. godine ovaj prostor nalazi se pod vlašću Mletačke republike, čija vlast traje do predaje Bara i nje-

govog distrikta pod osmansku vlast 1571.godine. Vlast Osmanskog carstva trajala je više od tri stoljeća i okončana je crnogorskim zauzimanjem sela Šušanj u novembru 1877. godine, predajom osmanske posade stacionirane u kuli na lokalitetu Kuk u Gornjem Šušanju. Dok su trajale operacije za oslobađanje Bara izvjesno vrijeme u Šušanju se nalazio štab knjaza Nikole, u zaseoku Kaličići. Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine selo Šušanj je pripalo Austrougarskoj monarhiji. Iako se radilo o najjužnijoj tački dvojne monarhije, austrougarska vlast trudila se da unaprijedi ekonomski, društveni i kulturni život na ovom prostoru.

Šušanj se prvi put pominje u izvorima 1443. godine. Naime, prilikom primopredaje grada Bara pod okrilje Mletačke republike, u popisu barskog distrikta navode se sela: *Celestrina, Sušica, Bilatrava i Gornja Gora*, koja su se nalazila na sjeverozapadnom obodu barskog distrikta, na prostoru Šušanja ili u njegovoj blizini.¹ Prilikom navođenja sela koja pripadaju barskom distriktu, isticana su sela koja su se graničila sa posjedima distrikta Budve ili opatijom Sv. Marije Ratačke.² Da se granica distrikta Bara mijenjala, ukazuje i raniji prijedlog viteza Đakomo de Rive iz 1409. godine, koji je prilikom pregovora oko zaključenja mira između Balšića i Mlečana nastojao da se utvrdi granica između dvije države. Iz tog prijedloga vidi se da je selo Šušanj pripadalo Ratačkoj opatiji.³ Najvjerojatnije da se *Celestrina* prvi put pominje u statutu Budve, kao crkveni posjed budvanskog kapitola. U statutu se navodi da stanovnici Celesorine (Celestrine) nisu dužni da daju jednu četvrtinu prihoda od prodaje caru, već taj iznos uplaćuju komuni.⁴ U statutu se

¹ *Bar grad pod Rumijom*, Bar 1984, str. 37.

² Miloš Antonović, *Grad i zaleđe*, Beograd 2003, str. 217.

³ Pavao Butorac, *Kotor za samovlade (1355–1421)*, Perast 1999, str. 88.

⁴ Ovako izdvojen crkveni posjed sa privilegijama nije izuzetak, bilo ih je i na drugim mjestima u Zeti npr. posjed Skadarske biskupije u selu Sv. Andrija

pominje i selo Susana, za koje su pojedini istraživači vjerovali da se odnosi na Šušanj, a čijim seljacima koji žive na granici distrikta je po navedenom statutu dozvoljeno da napasaju stoku u budvanskom distriktu uz plaćanje uobičajne globe. Proces izdvajanja Celestrine iz budvanskog distrikta vjerovatno je započet uzdizanjem ratničke družine Paštrovića. Da je Celestrina već početkom XV vijeka pripadala barskom distriktu ukazuje i upustvo Senata Alvizu Boci koji je 1409. godine bio mletački poslanik na sultanovom dvoru. Od poslanika Boce je mletačka vlada zatražila da se kod sultana založi za mir Venecije sa Balšićima. Tom prilikom Republika Sv. Marka odrekla se Budve sa distriktom, a zadržala je upravu nad posjedima od Celestrine kod opatije Sv. Marije Ratačke, do Skadra.⁵

U ratu Balšića sa Mlečanima 1408. godine Celestrina je navedena kao utvrđenje koje pripada zetskom vladaru Balši III Balšiću.⁶ Tačna lokacija ovog mjesta nije do danas utvrđena. Vjerovatno se radi o mjestu koje se nalazilo u brdima iznad Ratačke opatije, a čije stanovništvo se iselio u drugoj polovini XV vijeka. Uslijed čestih pritisaka Osmanlija i plemena Mrkojevići, stanovnici sela Sušca (Šušanja) molili su 1558. godine mletačku vladu da obnovi oštećene zidine Ratačke opatije, da sačuvaju živote.⁷ Pored Ratačke opatije postojalo je selo Dabolje koje nije navedeno u istorijskim izvorima, a koje je ostalo u sjećanju naroda ovog kraja. Selo je po legendi razorio jak zemljotres i nikada nije obnovljeno. Danas je to lokalitet na jadranskoj magistrali kod izvora Črvanj, istočno od ostataka Ratačke opatije, u blizini Crvene plaže. Za selo Sušica utvrđeno je da se odnosi na Šušanj. Bilatrava (Bijela trava) je danas lokalitet koji

u Karpenetu, koje se nalazilo u distriktu Drivasta. M. Antonović, *Grad i zaleđe*, str. 211.

⁵ Miloš Antonović, *Grad i zaleđe*, str. 209–211.

⁶ *Istorija Crne Gore*, Knjiga 2, tom 2, Titograd 1970, str.95.

⁷ *Bar grad pod Rumijom*, str. 48.

se nalazi u sjeveroistočnom dijelu Šušanja ka selu Zubci, a Gornja Gora je lokalitet ispod planine *Sutorman*.

Mlečani su notirali da su prethodni gospodari predali barskoj komuni Sušicu (Šušanj) i Celestrinu, pri čemu su i plemići i pučani bili jednaki u uživanju prihoda. Ali, pošto su bili česti sukobi između plemića i pučana Bara oko prihoda, Mletački Senat je 19. jula 1445. da bi se izbjegli sukobi sa pučanima podijelio Celestrinu na dva dijela, dok je nemoguće bilo dijeliti Sušicu (Šušanj), pa se svake godine organizovala javna licitacija, s tim da dvije grupacije podijele između sebe dobijenu cijenu.⁸ Selo Šušanj je u svakom slučaju pripadalo barskom distriktu od XV vijeka i dijelilo njegovu sudbinu sve do Berlinskog kongresa 1878. godine i razgraničenja koje je uslijedilo naredne godine, kada je sa područijem Spiča pripao Austrougarskoj.

Ime Šušanj pominje se u izvorima u više verzija, kao *Sussica*, *Susciani*, *Sussana*, *Sossana*, *Susanna*, *Susane*, *Sciusciani*, *Sušanj*. Porijeklo imena nije definitivno utvrđeno. Postoji tvrdnja da je kult Sv. Petke Rimljanke (koja se slavi 26. jula) često zamjenjivan sa kultom Sv. Ane, tako da ime sela može da se poveže sa ovom sveticom. Nadbiskup Bara Marin Bici navodi selo pod imenom Susanna (1610).⁹ Opravdanje za ovu tvrdnju možemo pronaći u činjenici da je župnik sela Šušanj Andrija Matković u matičnim knjigama umrlih često za crkvu Sv. Petke/Venerande navodio ime Sv. Ana (Sanctae Annae).¹⁰ Na mletačkoj mapi Bara iz 1571. godine selo je navedeno kao Susane.

⁸ Ivan Božić, *Nemirno Pomorje XV vijeka*, Beograd 1979, str. 270.

⁹ M. Bici, *Iskušenja na putu po crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji*, 1610, Budva 1985, str. 32. P. Butorac, *Kulturna povijest Perasta*, Perast 1999, str. 162.

¹⁰ Arhiv Župnog ureda Šušanj, *Matične knjiga umrlih Župe Šušanj 1827–1886*, 23. januar 1840.

Selo Šušanj/Susane na crtežu iz Comutijevog *Atlasa* 1571.

Stanovnici ovog kraja u sačuvanim istorijskim dokumentima se prvi put pominju oko sredine XVI vijeka. Tako se u periodu od 1548. do 1568. godine pominje izvjesni Marko Vitić (Marco Vitich detto Boscovich), pripadnik do druge polovine XIX vijeka najbrojnijeg bratstva u Šušanju, koji je zbog počinjenog krivičnog djela protjeran iz Bara, a o kome je mletačko Vijeće desetorice u nekoliko navrata raspravljalo i odobravalo boravak u zavičaj.¹¹

U drugom izvoru, neposredno pred pad Bara pod osmansku vlast, pominju se 1566. godine Nikola Čiponj i Matija Gornja Gora, koji su kovali lažan osmanski novac, što su pod torturom priznali. Gornja Gora je mjesto iznad sela Šušanj.¹² Danas je lokalitet *Čiponj*, izvor u Gornjem Šušanju. Pripadnik bratstva Vitić, ponovo se pominje 1614. godine u opisu Skadarskog sandžaka, koji je priredio kotorski plemić Marijan Bolica, u kome se navodi da Šušanj ima 40 domova sa 87 muškaraca sposobnih da nose oružje. Na čelu sela bio je Pero Vitić.¹³ Šesnaest godina kasnije u vezi sa barskim vikarom Pietrom

¹¹ Savo Marković, Prilozi urbanoj istoriji i montenegristici, *Matica*, br. 92, zima 2022, str. 176–177.

¹² Savo Marković, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, str. 574.

¹³ *Bar grad pod Rumijom* str. 59.

Samuelijem pominje se Giorgio (Đuro) Vitich.¹⁴ Da se radilo o velikom bratstvu govori u prilog više toponima posvećenih ovoj porodici kao npr. zaselak Vitića, Zmajevi Vitića, Đardini Vitića, Krš Vitića, Dubovi Vitića... Danas su najbrojnije bratstvo u naselju Šušanj Glavanovići.

Bratstva koja postoje danas, ili su pak izumrla pa su upamćeni samo u matičnim knjigama koje su vodili sveštenici u ranijim epohama, ili ih znamo samo na osnovu toponima su: *Vitići, Peranovići, Glavanovići, Paladini, Perajkovići, Gromanići (Gromanje), Matkovići, Pavovići, Karadovići, Karamani, Odžići, Ljuboći, Đedovići, Nikići, Baukovići, Perići, Kalice, Carevići, Sankovići, Lukšići, Palići, Sozine, Kneževići, Čakalovići (Čakali), Grgurice, Talići (Talie), Marinovići, Radičevići i Boškovići.*

U matičnim knjigama Župe Šušanj iz XVIII vijeka pominje se i prezime *Kuljača*, kada je 26. I 1765. umrla Katarina, žena Staniše Kuljače (postoji i danas lokalitet u Gornjem Šušanju nazvan Kuljačina).¹⁵ Porodica Kuljača se pominje i u plemenu Paštovići, kao i porodice Đedovići i Sankovići.¹⁶ Pojedine porodice bile su poznate u dokumentima i po nadimcima, kao Kalice Luketići ili Gromanje Jatagan. Od druge polovine XIX stoljeća u Šušanju se javljaju nove porodice koje se kraće ili duže pominju u selu kao što su npr. Saraci, Tripovići, Četkovići, Kurtovići, Kurtići i Goge. Od kraja XVIII vijeka u Šušanju se pominje i pravoslavna porodica Sjekač. U drugoj polovini XIX vijeka u Šušanju žive i druge pravoslavne porodice kao što su Šcepići, koji potiču iz Dračevice¹⁷ i Otaševići sa Njeguša.¹⁸

¹⁴ Savo Marković, *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, str. 717.

¹⁵ Arhiv Župnog ureda Šušanj, Matična knjiga umrlih Župe Šušanj 1751–1811.

¹⁶ Jovan Vukmanović, *Paštovići*, Podgorica 2002, str. 44, 90, 105.

¹⁷ Rade Novaković, *Spič, Nehaj – Sutomore – Čanj*, Beograd 1997, str. 98.

¹⁸ Jovan Erdeljanović, *Stara Crna Gora*, Beograd 1978, str. 358.

Više crkava na ovom prostoru ukazuje o većoj naseljenosti u srednjem vijeku. Nedaleko od sela Šušanj nalaze se ostaci benediktinske opatije na Ratcu, koja je imala važnu ulogu u životu stanovnika ovih krajeva. Nastala je u XI vijeku od pripadnika crkvenog reda benediktinaca koji su došli iz južne Italije i bila je prvo posvećena Svetom Mihovilu, a kasnije Svetoj Mariji. U opatiji se nalazila slika Bogorodice koja je bila veoma poštovana ne samo u neposrednom okruženju, već i u Kotoru i Dubrovniku. Povoljan položaj i blaga klima, izvori pitke vode, maslinjaci i vinova loza omogućili su da se život u opatiji razvija nekoliko vjekova¹⁹. Vodom su se snabdijevali kamenim kanalom od izvora Spilice (danas se izvor nalazi iznad jadranske magistrale). Opatija je razorena i napuštena u drugoj polovini XVI vijeka, a barski nadbiskup je titulu ratačkog opata dodijelio župniku crkve Svete Petke u Šušanju.²⁰ Na prostoru opatije prema matičnim knjigama sahranjivani su predstavnici bratstava Talie (Talići), Čakali, Kovači i Grgurice. Stanovništvo Šušanja i drugih krajeva ima i danas zavjet da dva puta u godini pohodi ostatke Ratačke opatije, na crkvene praznike Tjelovo i na Veliku Gospu 15. avgusta. U ranijem periodu tokom obilježavanja Velike Gospe, žene iz Šušanja i drugih krajeva su u nošnjama imale zavjet da bose idu na crkvenu svetkovinu.

Kad se govori o zavjetima u tradiciji Šušanjana, treba pomenuti još dva zavjeta.

Prva se tradicija odnosi na nošenje kamena na Veljoj Mogili na Spasovdan svake godine, gdje katolički sveštenik obavlja crkveni obred. Na ovaj crkveni praznik, predstavnik svake kuće iz Šušanja nosi kamen na ovo svetište kao dio zavjeta koji traje vjekovima. Velja Mogila predstavlja veću kamenu humku koja potiče iz ilirskog vremena. Nalazi se u mjestu Gornji Šušanj i

¹⁹ Momčilo Spremić, Ratačka opatija kod Bar, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VIII-1, Beograd 1964, str. 191–214.

²⁰ Isto, str. 176.

lako je uočljiva i sa mora i sa kopna. Oblik joj je kupasti, visine oko 7 metara, a osnova joj je u obliku kruga sa prečnikom od 28 metara. Od ostalih tumulusa koji potiču iz ilirskog vremena, razlikuje se po tome što je to paganski kulturni objekat koji je preuzela katolička crkva. U osnovi je na četiri strane produžen kameni nabačaj, pa je tako napravljena neka vrsta zamišljenog krsta. Istražujući porijeklo Ilira, Gojko Vukčević je utvrdio da je na ovom mjestu sahranjen kralj Kadmo, osnivač Budve.²¹ Tokom Drugog svjetskog rata služila je kao italijanska vojna osmatračnica.

Velja Mogila u
mjestu Gornji
Šušanj²²

Drugi zavjet odnosi se na pohađanje vrha *Petiljeva* iznad sela Gornji Šušanj na Petrovdan, 29. juna, gdje je postojao kameni oltar i katolički sveštenik je na taj dan uz prisustvo vjernika obavljao vjersku službu. Ovaj običaj se povremeno obnavljao nakon Drugog svjetskog rata.

²¹ G. Vukčević, *O porijeklu Ilira*, Podgorica 1992, str. 49.

²² <https://bar.travel/listing/velja-mogila/>

Šušanjani na vrhu Petiljeva na obilježavanju Petrovdana

Kad se navode vjerski objekti na tlu Šušanja, pored Ratačke opatije, za vjerski život u kontinuitetu važnu ulogu ima katolička crkva Sv.Venerande (Petke Rimljanke), koja potiče iz XIII vijeka. Nalazi se nedaleko od Velje Mogile na lokalitetu Kuk, gdje se nalazi i seosko groblje. Crkva je jednobrodna i u prošlosti je bila pokrivena kamenim pločama, a sa zapadne strane dograđen je otvoren trijem.²³ U sačuvanim pisanim izvorima prvi put pominje se u izvještaju barskog nadbiskupa Marina Bicija iz 1610. godine. Tokom njegove posjete posvetio je crkvu Sv.Venerande, i njen pod koji je bio razrovan dao je popločati.²⁴ Na kraju istog stoljeća, nadbiskup Marko Jorga/Đorga opisao je crkvu kao malu i neuslovnu za toliki narod, ozidanu sa svojim voltom i oštećenu u zemljotresu 1667. godine.²⁵ I nadbiskup Vicko Zmajević je početkom XVIII stoljeća naveo da je crkva premala da primi sve vjernike. U narodnoj tradiciji ostalo je

²³ Đ. Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962, str. 189.

²⁴ M. Bici, *Iskušnja na putu po crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji*, 1610, Budva 1985, str. 32.

²⁵ Š. Rastoder, Izvještaj nadbiskupa Marka Giorga o stanju barske nadbiskupije 1697. godine, *Istorijski zapisi*, godina XLVII, 1994/1–2, str. 165.

Crkva Sv. Petka Rimljanka (Veneranda) u mjestu Gornji Šušanj

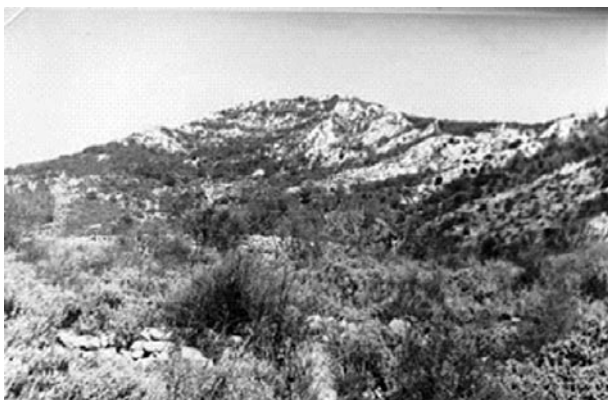
sjećanje da je sagrađena u ranom srednjem vijeku i da su u njenoj gradnji važnu ulogu imali benediktinci koji su sagradili susjednu Ratačku opatiju. Kameni zid oko crkve sa stepeništem na ulazu u groblje obnovljen je 1942. godine.

U opisu vjerskih objekata na tlu Župe Šušanj 1671. godine, nadbiskup Andrija Zmajević je istakao crkvu Sv. Venerande i ostatke crkve Sv. Marije Ratačke, koja je pripadala benediktincima, kao i još jednu crkvu, čije ime nije naveo, a koja se nalazila na vrhu jednog brda i bila je u ruševinama. Kako je istakao u izvještaju ponekad se na tom mjestu vrši bogoslužjenje.²⁶

U izvještaju barskog nadbiskupa Marka Đorge/Jorga iz 1697. godine za selo Šušanj navedene su i druge katoličke crkve, koje su još u to vrijeme bile u ruševinama. Đorga navodi crkvu Sv. Ilije, od koje su se tada vidjeli samo neki ostaci. U Šušanju, bliže moru, postoji lokalitet *Ilino*, gdje se mogla nalaziti i ova crkva. Pored ove, nadbiskup pominje još dvije crkve pod imenom Sv. Mihovila,

²⁶ S. Marković, Prvi izvještaj Andrije Zmajevića o Barskoj nadbiskupji Sv. Kongregaciji za širenje vjere: godina 1671, *Istorijski zapisi*, godina LXXI, 1998/1–2, str. 216.

u tada napuštenim selima *Petaroši/Petrši* i *Gornja Gora* (*Petarasci Gorgnia Gora*). Sela su napuštena zbog pohare, a stanovništvo se sklonilo bliže moru. Jedna je kako navodi Đorga/Jorga bila od suvog zida, a druga sa malterom, a obje su pale i srušene tako da se samo ide procesionalno na dan Sv. Mihovila, radi, kako kaže barski nadbiskup, starih uspomena i na utjehu tog naroda koji masovno dođe.²⁷ Ratačka opatija bila je u početku posvećena Sv. Mihovilu, što govori o ranom poštovanju ovog sveca na ovim prostorima. Tradicija navodi da je porodica Baukovića iz Donjeg Šušanja, a koja je izumrla u XX vijeku, došla iz napuštenih sela koja je opisao nadbiskup Đorga/Jorga. I porodica Sozina (Sozinić), koja se pominje do prvih godina XX vijeka u Šušanju, prezime je zadržala u spomen na mjesto odakle je došla. Sva bratstva u Šušanju, osim Gromanići slave Malu Gospu (8. septembra), dok pomenuto bratstvo slavi Sv. Nikolu (6. decembra).

Planina Petiljevo (u narodu nazivana Petiljeb)
iznad sela Gornji Šušanj, iza koje se nalazi lokalitet Petaroši/Petrši i
izvor Gornja Voda

²⁷ Š. Rastoder, Izvještaj nadbiskupa Marka Giorga o stanju barske nadbiskupije 1697. godine, *Istorijski zapisi*, godina XLVII, 1994/1–2, str. 165.

Opšteprihvaćeno je mišljenje da je nova imponantna crkva Sv. Marije u Donjem Šušanju na lokalitetu Grabovo, izgrađena u prvim godinama XX vijeka, bila jedina crkvena građevina na tom mjestu. Ali, na istom mjestu sagrađen je manji vjerski objekat koji je služio za obavljanje vjerskih službi, krštenja i vjenčanja među stanovnicima Donjeg Šušanja. To se može zaključiti na osnovu teksta koji je napisan na zadnjoj strani matične knjige za župu Šušanj od 1827. do 1886. godine. Tekst je pisan na italijanskom jeziku, a župnik fra Paskvale navodi da je u zaseoku *Perajkovići* od istoimenog bratstva poklonjeno mjesto gdje je sagrađen župnikov dom. To je bilo, kako je zapisao župnik, 1853. godine. Sudeći po tekstu uz dom je sagrađena kapela, jer je objekat dobio zvonik, koji je završen 1857. godine i koštao je 3.300 osmanskih piastru, dio sredstava obezbijeden je od austrijskog cara, a većinu je prikupila zajednica Donjošušnjana u Carigradu. U nastavku se navodi da je veliko zvono na zvoniku obezbijedila Habzburška monarhija, a manje Pero Matković iz Šušanja. U matičnim knjigama ovaj objekat nazivan je oratorij ili kapela, da bi od perioda kada je Austrougarska preuzela vlast u knjigama bio označavan kao crkva Sv. Marije ili Bezgrešnog začeca.²⁸

Gradnja ovog objekta koji je dobio obrise bogomolje poklapa se sa dva događaja, koja imaju širi balkanski karakter, a ticali su se položaja katolika u Baru, pa i u selu Šušanj. Prvi se odnosi na pokroviteljsku ulogu koju je Austrija preuzela nad balkanskim katolicima u Osmanskom carstvu, počev od 1837. godine. U skladu sa tim, Austrija je davala finansijsku podršku za opravku i izgradnju crkava, župnih stanova, otvarala je škole i druge kulturne ustanove. Drugi događaj odnosio se na reformsku politiku osmanskih sultana, odnosno sultan Abdul Medžid je uredbom *Hati Šerif Djulhane* od 1839. godine odobrio svim građanima carstva ličnu slobodu, imovinu i vjeroispovjest. Sredinom XIX

²⁸ Arhiv Župnog ureda Šušanj, Matična knjiga rođenih 1886–1946.

vijeka u Baru, tačnije u mjestu Gretva, uz podršku Austrije sagrađena je katedrala Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije, a to bila je prva katolička crkva koja je podignuta od pada Bara pod osmansku vlast 1571. godine. Upravo razloge gradnje manjeg vjerskog objekta u Donjem Šušanjju treba tražiti u popuštanju osmanskih vlasti prema katolicima. Važnu ulogu imala je Austrija, koja se pojavila kao zaštitnik katolika na ovom području.²⁹ Gradnji prvog sakralnog objekta u selu Šušanj od srednjeg vijeka, dao je svoj doprinos i barski nadbiskup Karlo Poten, koji je bio zagovornik sprovođenja austrijskog protektorata na tlu barske nadbiskupije.³⁰ U svojoj studiji o Dukljansko-barskoj metropoliji Ivan Marković je zapisao da je Karlo Poten 1853. godine podigao župne kuće u Šušanjju i Spiču, i ustanovio župu u Brci (1856).³¹ Ovi primjeri nam pokazuju interesovanje Beča za zaštitu katolika ne samo u Baru, već i na širem području. Par godina kasnije, 1861. godine sagrađena je iz temelja, takođe uz podršku Bečkog dvora crkva Sv. Andrije u Brci.³²

Dolaskom austrijskih vlasti na prostor Šušanja i Spiča 1879. godine, promjenile su se i vjerske prilike. Župe Zanković (Sutomore), Brca i Šušanj izdvojene su iz barske dijaceze i priključene kotorskoj biskupiji. Kotorški biskup Kazimir Forlani obavijestio je 8. jula 1881. godine župnike Brce, Zankovića (Sutomore) i Šušanja da su priključeni dekanatu Budve.³³ Austrougarski car Franc Jozef bio je upoznat 25. avgu-

²⁹ Ivan Jovović, Barska nadbiskupija pod osmanskom vlašću, *Zbornik radova Crna Gora i Osmansko carstvo*, Matica crnogorska, Podgorica 2017, str. 287.

³⁰ Ivan Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar 2004, str. 158.

³¹ Ivan Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902, str. 153.

³² Vlado Lukšić, *Župa Brca 1856–2016*, Brca – Sutomore 2016, str. 22–23.

³³ Arhiv Župnog ureda Šušanj, godina 1881, broj dokumenta 833.

sta 1881. godine da su pomenute župe priključene kotorskoj biskupiji.³⁴ Iz dokumenata koji su sačuvani u Arhivu župne crkve u Šušanju vidi se da stanovnici u duhovnom pogledu nisu mogli da se naviknu na promjene. Tako kotorski biskup Forlani obavještava župnika u Šušanju, Ivana Šlakua 24. marta 1882, da vjernici iz Spiča, posebno iz Šušanja u većem broju odlaze u katedralu u Baru i tamo za Sveti Četvrtak uoči Uskrsa primaju pričest, iako je u novim okolnostima trebalo to da urade u svojim župnim crkvama. Biskup navodi da svako ima slobodu gdje će se ispovjedati, ali preporučuje da se samo uz pismenu saglasnost župnika može u buduće ići u Bar na pričest.³⁵ Gradnja nove veće crkve započeta je 1899. godine, a dovršena je 1905. godine. Zemljotres od 1. juna 1905. godine oštetio je novu crkvu, tako da je bila neupotrebljiva za obavljanje vjerske službe, pa je biskup preporučio da se koristi župnikov dom. Konačno je obnovljena 1907. godine.³⁶

Poslije pada Bara pod osmansku vlast 1571. godine položaj katolika se pogoršao. Postavši pogranična turska tvrđava prema Mletačkoj republici, sa kojom je Osmansko carstvo u nekoliko navrata ratovalo, na barske katolike se gledalo kao na faktor koji može poremetiti vlast sultana na ovom području.³⁷ Ni privilegije koje je sultan Murat III garantovao odredbama Ahd-Name iz 1575. godine, nisu mogle da zaštite katolike Bara.³⁸ Njihov položaj se iz godine u godinu pogoršavao. Nasilje nad stanovništvom pojačano je nakon neuspješne pobune lokalnog stanovništva Bara i Ulcinja 1596. godine. Crkve i samostani su pretvarani u džamije ili stambene objekte. Oduzimana je i imovina, kao i dragocjenosti koje su

³⁴ Arhiv Župnog ureda Šušanj, godina 1881, broj dokumenta 1337.

³⁵ Arhiv Župnog ureda Šušanj, godina 1882, broj dokumenta 332.

³⁶ Arhiv Župnog ureda Šušanj, godina 1907, br. 502.

³⁷ *Bar grad pod Rumijom*, Bar 1984, str. 63.

³⁸ Ivan Jovović, Barska nadbiskupija pod osmanskom vlašću, *Zbornik radova Crna Gora i Osmansko carstvo*, Matica crnogorska, Podgorica 2017, str. 253.

pripadale crkvi.³⁹ U dva navrata mletačke snage neuspješno su opsjedale Barsku tvrđavu. Prvi put tokom Kandijskog rata (1645–1669), u januaru 1649. godine, kada nije uspio mletački prepad na grad, što je imalo za posljedicu nasilje nad katolicima. Od oko 5.000 katolika koliko ih je bilo na početku rata, 1663. godine njihov broj je značajno opao (oko 2.000).⁴⁰ Ni druga opsada Bara 1717. godine nije bila uspješna i završila se povlačenjem Mlečana i Crnogoraca, a ponovo su na udaru osmanskih vlasti bili lokalni katolici.⁴¹ Tokom opsade Bara 1717. učestće na strani Mlečana su uzeli stanovnici Spiča, Šušanja i Zubaca, koji su na kratko prestali da pripadaju turskoj teritoriji.⁴² Izvještaji Mlečana uoči, tokom i nakon opsade Bara pružaju nam sliku prilika u Šušanju u to vrijeme. Krajem 1716. godine Mlečani su napravili izvještaj o ljudstvu ovog kraja sposobnom da nosi oružje, i koje bi pružilo podršku tokom opsade. U Šušanju muškaraca sposobnih da nose oružje bilo je 60, u Zubcima 95, a najviše ih je bilo u Spiču (115).⁴³ Prilikom opsade pričinjena je veća šteta na imovini lokalnog stanovništva, posebno od strane žitelja plemena Paštrovići. Pošto se osvajanje Bara oktobra 1717. godine za Mlečane neuspješno završilo, iz prepiski koje su uslijedile vidi se da je dugo trajao proces povratka oduzete imovine. Iz popisa oduzete imovine može se zaključiti da su u pitanju bila ekonomski snažna sela, gdje su zemljoradnici posjedovali veliki broj sitne stoke, bačvi vina, kaca maslinovog ulja i žitarica. Pored navedene imovine koja im je uzeta i popisana, Šušanjani su ostali i bez veće količine robe i oružja. Na Zboru u Šušanju prilikom popisa oduzete imovine,

³⁹ Isto, str. 258–9.

⁴⁰ Ivan Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar 2004, str. 136–7.

⁴¹ *Bar grad pod Rumijom*, Bar 1984, str. 69–71.

⁴² M. Milošević, *Oko pokušaja osvajanja Bara i Ulcinja, 1717–1718, Istorijski zapisi*, XVII sveska 4, Titograd 1960, str. 789.

⁴³ Isto, str. 791.

mještani su izjavili da je ono što su im žitelji plemena Paštrovića oduzeli jedva ostalo od „pohlepnog barbarstva turskog“.44 Proces pokazuje slab autoritet Mlečana među plemenom a djeluje sarkastično izjava oštećenog Đura Nikića iz Šušanjana, da od cjelokupne oduzete imovine Paštrovići su mu vratili samo lonac.45 Poslije povlačenja Mlečana i Crnogoraca ispod zidina Bara, lokalno stanovništvo koje je pretrpjelo štetu, izloženo je bilo nasilju Turaka. Tako iz jedne predstavke zbora Šušanjana vidimo da ih Turci prisiljavaju na javne radove prilikom obnove barske tvrđave oštećene u sukobu.46 Šušanjani su, kao i Spičani i žitelji sela Zubci prvo učestvovali u opsadi grada, da bi poslije povlačenja Mlečana i Crnogoraca, morali učestvovati u obnovi fortifikacija koje su prethodno napadali. Iz popisa Šušanjana i njihove imovine koja je odnesena prilikom pokušaja osvajanja Bara navedena su sljedeća imena:

- 1) Ivan Markov; 2) Ivo Perov; 3) Rade Đurov; 4) Marko Ivov;
- 5) Niko Perov; 6) Đuro Kovač; 7) Marko Radov; 8) Đuro Stijepov Nikić; 9) Staniša Đedović; 10) Niko Ivov; 11) Đuro Stijepov Mikić (vjerovatno Nikić); 12) Nikola Carević;
- 13) Nikola Paladin; 14) Milo Vulice Radov; 15) Stijepo Paladin; 16) Andrija Vitić; 17) Frano Kalica, zvani Luketić.47

I pojava gusarenja pored ratnih okršaja tokom XVII vijeka, dodatno je pogoršala položaj stanovništva. Opat Donat Jelić naveo je u svojim pismima veliki broj primjera otmice Spičana od strane Paštrovića i njihovu prodaju na trgovima Napuljske kraljevine, gdje su prodavani kao osmansko roblje. Jelić ističe da je mletačka flota razorila ratačku opatiju, jer se pretvorila u gusarsko uporište.48

44 Isto, str. 796.

45 Isto, str. 797.

46 Isto, str. 800.

47 Isto, str. 803.

48 Ivan Jovović, Iz korespondencije fra Donata Jelića (1600–1676),

Zbog lošeg stanja stanovništvo se iseljavalo sa ovih prostora u većim ili manjim grupama, najviše ka Mletačkoj republici. U prvoj većoj seobi za Istru 1611. godine, među Baranima koji su se iselili bilo je i Šušanjana. U četiri seobe te godine iselilo se 273 stanovnika, većinom Barana. Od toga, iseljenika iz Šušanja je najmanje bilo oko 10 procenata od ukupnog broja iseljenih (27 osoba).⁴⁹ U mletačkim dokumentima koji govore o seobi Barana navedeno je da su u pitanju albanske porodice, što je pogrešna percepcija jer je Bar pripadao provinciji koja se nazivala Mletačka Albanija (Albania Veneta), a koja je postojala od kraja XIV do kraja XVIII vijeka. To potvrđuju imena koja su navedena u popisu iseljenika, a koja su većinom slovenskog porijekla (npr. Vuchsan Raicevich, Rado de Steffano da Montenegro...).⁵⁰ Na početku XVIII vijeka bilo je nekoliko većih seoba stanovništva koje se naseljava u Zadar. Prva seoba u Zadar bila je 1726. godine i o njoj izvještava kotorski providur, tadašnji vikar barske nadbiskupije, Marko Lukić (kasnije barski nadbiskup od 1745. do 1749. godine, prema nekim izvorima rodom iz Šušanja). Naveo je da se 56 katolika iz Barske dijeceze nalazi u *Kastel Lastvi* (Petrovac), kao i da je još 28 porodica odlučilo da ide iz svojih domova, ali su zbog oštre zime odustali. Vikar je istakao da su to uradili da bi sačuvali vjeru.⁵¹ Drugi veći talas seobe desio se 1733. godine, kada je oko 200 katolika iz šireg područja Bara naseljeno u Zadar. Nema sumnje da je važnu ulogu u njihovoj seobi u Zadar imao tadašnji zadarski, a ranije barski nadbiskup Vicko Zmajević.⁵² U

Cetinje – Podgorica, proljeće 2023, str. 283–344.

⁴⁹ Seoba Barana u Istru 1611. godine, *Barske novine*, broj 202, 2003 godina, str. 26–27. Tekst je nastao na osnovu rada Gligora Stanojevića objavljenog u *Glasniku* etnografskog instituta SANU.

⁵⁰ Isto, str.27

⁵¹ Kruno Krstić, *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Zadar 1988, str. 7

⁵² Ivan Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar 2004, str. 147–8.

ovoj seobi bilo je i porodica iz Šušanja, a za jednu se sigurno zna (porodica Peranović) po kojoj se zove jedan zaselak u Šušanju. Danas je ova porodica u Šušanju izumrla. Prema nekim dokumentima, izvjesni članovi ove porodice naselili su se u selu Arbanasi, kod Zadra. Tako se 1746. godine pominje izvjesni Niko Đura Peranović. Njegov sin Lazar, prodao je 1752. godine svoju kuću i odselio se u Perast, gdje su mu se već braća naselila. Peranovići se i kasnije pominju u Arbanasima. Božo Peranović umro je u tom mjestu 1770, a kada je ubijen Andrija Peranović 1771. godine njegova braća Frano i Krsto prodala su svoja imanja i odselili su se iz tog sela.⁵³ Udovica Andrije izjavila je da su joj muža ubili njegovi sunarodnici Arbanasi. Na osnovu toga Kruno Krstić zaključuje da su i oni arbanaškog porijekla,⁵⁴ što je teško održivo jer je nesumnjivo njihovo slovensko porijeklo. Autor je zanemario činjenicu da su doseljenici stigli sa prostora nekadašnje Mletačke Albanije, koja je smatrana teritorijalnom organizacijom. Nema sumnje da je u ovim seobama u Zadar bilo albanskog stanovništva, ali se ne može reći da su svi pripadali tom nacionalnom korpusu.

U osmanskom periodu važan izvor za izučavanje položaja Katoličke crkve i njenih vjernika predstavljaju izvještaji barskih nadbiskupa tokom njihove vizitacije dijacezi, a koji su slati Kongregaciji za širenje vjere u Rimu.⁵⁵ Iz njihovih dokumenata može se mnogo saznati o prošlosti Šušanja. Do sada najstariji sačuvani izvor koji opširnije govori o Šušanju, je izvještaj barskog nadbiskupa Marina Bicija (1608–1624). U izvještaju tokom vizitacije 1610. godine naveo je da se u selu nalazi 80 latinskih domova, da stanovništvo živi veoma skromno i u

⁵³ Kruno Krstić, *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Zadar 1988, str. 42–43.

⁵⁴ Isto, str. 43

⁵⁵ Ivan Jović, Barska nadbiskupija pod osmanskom vlašću, Zbornik radova *Crna Gora i Osmansko carstvo*, Matica crnogorska, Podgorica 2017, str. 248.

teškim uslovima. Iako je na tom području živjela veća katolička populacija, nisu imali svog kapelana, pa su tražili jednog fratra iz Bara.⁵⁶ Najveće neprijatnosti tokom vizitacije nadbiskup Bici doživio je upravo u Baru, kada je optužen da je podstakao grupu od 25 Šušanjana da napuste svoje mjesto i odu na hrišćansku teritoriju. Noć uoči njihovog odlaska, kako je u izvještaju kasnije posvjedočio Bici, spaljena je imovina Hasana Čauša, koji je i bio glavni razlog odlaska ove grupe. Naime, zbog teških nameta koje je Čauš „iz dana u dan povećavao“, grupa Šušanjana odlučila je da napusti svoj zavičaj. Nadbiskup je od svojih protivnika kod Čauša optužen da je podstakao njihov odlazak i spaljivanje imovine Čauša. Na kraju je nadbiskup uspio izbjeći kaznu koju je tražio Hasan Čauš. Ova epizoda sa nadbiskupom ukazuje na težak položaj hrišćanskog stanovništva u Šušanju, da su bili izloženi visokim obavezama i da je to razlog iseljavanja.⁵⁷ U dva izvještaja barskog nadbiskupa Đorđa Bjankija (1635–1644) upućenih Kongregaciji za širenje vjere u Rimu postoje podaci o Šušanju. U Prvom izvještaju iz 1637. godine navodi se da u Šušanju ima 80 domova sa oko 900 duša.⁵⁸ U drugom izvještaju s početka 1640. godine u Šušanju je u 80 domova živjelo oko 930 stanovnika.⁵⁹ I opat Donat Jelić u pismu iz 1652. godine upućenom Kongregaciji za širenje vjere navodi da je u Šušanju živjelo oko 1.000 katolika.⁶⁰ Korespondencija opata Jelića značajna je za istoriju Šušanja i zbog podatka da su Spič i Šušanj snabdijevali Mlečane sa po 42 barila vina, žitom i

⁵⁶ M. Bici, *Iskušenja na putu po crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji*, 1610, Budva 1985, str. 32.

⁵⁷ Isto, str. 92–3.

⁵⁸ Ivan Jovović, *Prilozi za istoriju Barske nadbiskupije*, Bar 2012, str. 46.

⁵⁹ S. Marković, *Studia Antibarensia*, Perast 2006, str. 369.

⁶⁰ Jovović, *Iz korespondencije fra Donata Jelića (1600–1676)*, *Matica*, časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, broj 93, godina XXIV, Cetinje – Podgorica, proljeće 2023, str. 294.

uljem, a deseti dio od ovih prihoda uzimao je spahija Šahinbeg.⁶¹ Postojao je lokalitet u današnjem naselju *Ilino* koji se nazivao *Sadovine*, što ukazuje da je bilo razvijeno vinogradarstvo. Mještani govore o posebno cijenjenom vinu *d'Ilino* iz ranijih vremena. U vizitaciji barske arhidijaceze 1665. godine biskup Petar Bogdani, uoči okončanja Kandijskog rata, u kojem su katolici bili izloženi torturi, ubistvima i oduzimanju preostalih sakralnih objekata u Baru, navodi da u Šušanju ima 50 od 238 rimokatoličkih domova u barskoj arhidijacezi.⁶² Barski nadbiskup Andrija Zmajević, šest godina kasnije izvršio je kanonsku vizitaciju arhidijaceze. Petog dana vizitacije u jesen 1671. godine posjetio je selo Šušanj. Naveo je da selo ima 46 domova katolika sa 157 duša za pričest. Sveštenik sela je Stefano Grubani koji je bio slabo obrazovan, ali je dobar, pa ga je narod volio.⁶³ Sljedeći nadbiskup koji je posjetio Šušanj bio je Marko Đorga/Jorga 1697. godine. U izvještaju za Kuriju istakao je da se selo nalazi na milju i po od Bara i da u njemu živi 364 stanovnika, svi katoličke vjeroispovjesti. Od ovog broja 213 je moglo da se pričesti, a onih koji nisu bili sposobni da to urade je bilo 151.⁶⁴ U dokumentu koji je za Kongregaciju za širenje vjere pripremio novi nadbiskup Vicko Zmajević 1703. godine, za župu Šušanj navedeno je da ima 69 katoličkih kuća i 358 duša. Župnik je Frano Galata, slabog obrazovanja, čiju su porodicu Osmanlije sumnjičile zbog kontakata sa hrišćanskim državama.⁶⁵ Uočljivo

⁶¹ Isto, str. 313.

⁶² Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX vijeka*, Beograd 1950, str. 290.

⁶³ S. Marković, Prvi izvještaj Andrije Zmajevića o Barskoj nadbiskupji Sv. Kongregaciji za širenje vjere: godina 1671, *Istorijski zapisi*, godina LXXI, 1998/1–2, str. 216.

⁶⁴ Š. Rastoder, Izvještaj nadbiskupa Marka Giorga o stanju barske nadbiskupije 1697. godine, *Istorijski zapisi*, godina XLVII, 1994/1–2, str. 165.

⁶⁵ I. Jovović, *Prilozi za istoriju Barske nadbiskupije*, Bar 2012, str. 253.

je da se broj stanovnika Šušanja smanjio od polovine XVII vijeka, za više od polovinu. Presudan događaj mogao je biti Kandijski rat i neuspjela opsada Mlečana Bara 1649. godine.⁶⁶

Od izvještaja nadbiskupa Zmajevića s početka XVIII vijeka do izvještaja nadbiskupa Borzija na kraju istog vijeka, položaj katolika se popravio i broj se povećao sa 2.183 na 3.365 vjernika. Razlog je prestanak pritisaka osmanskih vlasti na vjernike Rimske crkve.⁶⁷ Istočna obala Jadrana prestala je da bude poprište okršaja Osmanske imperije sa susjednim hrišćanskim državama. Mletačka republika nakon 1718. godine više nije ratovala sa Portom. U izvještaju nadbiskupa Frana Borzija iz 1795. godine navedeno je da je u Šušanju živjelo 518 duša.⁶⁸ U drugom izvještaju nadbiskupa Frana Borzija iz 1809. godine navodi se da je barska dijaceza najsiromašnija u nadbiskupiji, zbog čega mnogi muškarcima sa ovog područja odlaze na pečalbu u Carigrad.⁶⁹ U prvoj polovini XIX vijeka u Carigradu je, prema nekim podacima, bilo oko 30 Šušanjana. Mnogi su tamo premirili i sahranjeni na katoličkim grobljima.⁷⁰

⁶⁶ Prema legendi koja postoji u kolektivnoj svijesti starih Šušanjana, a koja govori o dogovoru svih Šušanjana, njih 100 domova, sa biskupom o odlasku iz svog kraja zbog teškog života. Po toj legendi uoči odlaska predstavnicima 50 domova odlučilo je da ostanu, jer kad druga polovina ode, oni će imati bolje uslove za život. Kada je trebalo lađama krenuti na put, ova grupa stanovnika nije otišla. Zato ih je biskup prokleo da ih nikad ne bude više od 50 porodica.

⁶⁷ Isto, str. 236.

⁶⁸ Relazione della Visita Diocesana d'Antivari fatta da me Francesco Borzi Arcivescovo d'essa 1795, *Propaganda fide*, Alb, vol. 21, ff. 63–73.

⁶⁹ Relazione 1809.

⁷⁰ Arhiv Župnog ureda Šušanj, Matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih Župe Šušanj 1751–1811.

Grob Rada Dalmate Pavovića
u Carigradu iz 1781. godine

Kako su osmanske vlasti zabranile stolovanje barskom nadbiskupu u Baru, mnogi od nadbiskupa su povremeno ili trajno boravili u župama u okolini Bara, pa i u Šušanju, o čemu svjedoče njihovi upisi u matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih Župe Šušanj.⁷¹ Popisi duša vjernika u mjestu Šušanj, koje su katolički sveštenici pravili za barske nadbiskupe, pokazuju da se broj stanovnika sela uglavnom kretao od 380 (dvadesetih godina XIX vijeka) do 427 duša (1839), a da nisu uračunati oni koji su otišli van Bara, većinom u Carigrad.⁷² Kada je Berlinskim kongresom 1878. godine utvrđena granica između Crne Gore i Austrougarske na maloj rijeci Željeznici, selo Šušanj kao i Spič pripali su dvojnoj monarhiji.⁷³ Razgraničenje je izvršeno od 14. do 17. maja 1879. godine i tada je utvrđena granica, koja je išla od „vrha planine Vrsuta, pravom

⁷¹ Arhiv Župnog ureda Šušanj, Matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih Župe Šušanj 1751–1811 i 1827–1886.

⁷² Arhiv Župnog ureda Šušanj, Matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih Župe Šušanj 1827–1886.

⁷³ N. Ražnatović, *Crna Gora i Berlinski kongres*, Cetinje 1979, str. 78–79.

linijom do vrha Sto, pa niz ovu planinu do kote 2613 na Planu Goru između visova Debelja i Velja Zanovet niz Dragu i potok Banova voda do uvora u Željeznicu, a onda koritom ove rijeke do Jadranskog mora“.74 Tada je prvi put poslije više vjekova došlo do prekida teritorijalnih veza između Bara, sa jedne i Spiča i Šušanja, sa druge strane. Selo Šušanj je teritorijalno pripao novoformiranoj opštini Spič, koja je postala dijelom kotarskog poglavarstva sa sjedištem u Kotoru. Ovo poglavarstvo pripadalo je administrativnoj jedinici Kraljevini Dalmaciji sa Zadrom kao administrativnim centrom. Nova vlast je od lokalnih sveštenika koji su bili na čelu župa tražila preciznije vođenje matičnih knjiga, a i zahtjevali su redovniji popis domova. Kotarske i opštinske vlasti tražile su godišnji izvještaj o broju rođenih, umrlih i vjenčanih u župi, punoljetnih žitelja, radi služenja vojnog roka, ostavinskog postupka...

Izvještaj koji je pripremio sveštenik Ivan Šlaku 1889. godine pokazuje da su u Šušanju živjele 352 osobe, u 13 zaseoka i 93 doma. U ovom izvještaju nisu uračunati stanovnici koji su živjeli van Šušanja. Naredne godine u izvještaju je navedeno 460 stanovnika, a od tog broja van Šušanja se nalazilo 104 stanovnika.75 Iako je Šušanj tada bio dio Habzburške monarhije, većina radno sposobnog stanovništva nastavila je da odlazili na rad u Carigrad. U jednom dokumentu iz 1887. godine, koji je za austrougarske vlasti pripremio župnik Šušanja, od 87 punoljetnih muškaraca u dobi od 18 do 60 godina, 69 se nije nalazilo u selu. Od toga broja u Carigradu je bilo 66 žitelja sela.76

U Carigradu su Šušanjani obavljali poslove portira italijanskog ili austrougarskog poslanstva. Bili su posluga, kuvari i baštovani u kućama imućnijih trgovaca i bankara, radili su kao službenici, ali i kao sveštenici, što pokazuje primjer fra Petra Perića

74 Isto, str. 129–130.

75 Arhiv Župnog ureda Šušanj.

76 Arhiv Župnog ureda Šušanj.

koji je 40 godina proveo u hospicijumu Sv. Marije u Carigradu, a sahranjen je u Šušanju 1859. godine.⁷⁷ Za razliku od ovog fra-tre, mnogi Šušanjani su okončali svoj život u prijestonici Osmanskog carstva. Samo od 1886. do 1946. u Carigradu su umrla i sahranjena najmanje 34 Šušanjana, čiju smrt su eviden-tirali župnici u matičnoj knjizi umrlih.⁷⁸ Početkom XX vijeka migraciona kretanja Šušanjana usmjerila su se ka Zapadnoj Evropi, Americi i Australiji. Godine 1912. u selu je živjelo 365 stanovnika, da bi poslije rata, 1919. godine se broj smanjio i iznosio 286 duša.

Tabelarni prikaz broja rođenih, umrlih, vjenčanih od 1912. do 1919. godine

Godina	Rođeni u Župi/van nje	Umrli u Župi/van nje	Vjenčani u Župi/van nje
1912.	9	10	2
1913.	3	9	0
1914.	6	3	2
1915.	1/1	7/6	0
1916.	2	7/2	1
1917.	1	7/2	1
1918.	2	8/10	0
1919.	8	6	3

⁷⁷ Arhiv Župnog ureda Šušanj, Matične knjige umrlih 1827–1886, 2. sep-tembar 1859.

⁷⁸ Arhiv Župnog ureda Šušanj, Matične knjige umrlih 1886–1946.

Tabelarni prikaz pokazuje da su se prilike u Župi pogoršale tokom Prvog svjetskog rata (1914–1918), kada se veći dio stanovništva sela iselio u Ston kod Dubrovnika zbog ratnih dejs-tava u okruženju. Veća stopa smrtnosti je i zbog onih koji su poginuli na frontu ili umrli od epidemija.⁷⁹

Na prostoru Šušanja, odnosno Bara, kao i Crnogorskog pri-morja odvijali su se kompleksni vjerski odnosi. Glavna crkvena ustanova bila je tokom srednjeg vijeka, kako je već naznačeno, Barska nadbiskupija. Kao ostale biskupije ili nadbiskupije na istočnom Jadranu unutar crkvenog života, osim latinskog prak-tikovan je i slovenski (ilirski) narodni jezik. Na takav stav naila-zimo 1657. godine, kada Sveta Stolica pod provincijom ilirske (slovenske) nacije podrazumjeva Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu i Slavoniju, a u tom aktu Barsku nadbiskupiju uvrštava među dal-matinske biskupije. Odluka je donesena na osnovu kanonskih vizitacija iz kojih proizlazi stav, da je slovenski bio maternji jezik većem broju katolika Barske nadbiskupije.⁸⁰ Sveti Jeronim bio je zaštitnik dalmatinskih biskupija tokom srednjeg vijeka.

Za barskog nadbiskupa nije mogao biti postavljen crkveni prelat koji nije poznao slovenski, tj. ilirski jezik, saglasno službenoj terminologiji Rimske kurije toga doba. Na slovenskim, odnosno ilirskim, katoličkim zavodima u današnjoj Italiji teološke studije su završili mnogi barski nadbiskupi, što saznajemo na osnovu njihovih životopisa, kao i autohtoni kler u župama barske dijace-ze. Takvi su, na primjer, barski nadbiskupi poput barskog svešte-nika Marka Krisija-Križa (1654–1656), Marka Lukića (1745–1749), Skadranina Lazara Vladanja (1749–1786) koji su svoje teološko obrazovanje završili na *Ilirskom (slovenskom) zavodu u Loretu*.⁸¹ Dok su drugi, kao Marko Jorga iz Spiča

⁷⁹ Arhiv Župnog ureda Šušanj.

⁸⁰ M. Jačov, *Le Missione cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645–1669)*, Vol. I–II, Vaticano 1992, str. 588–591.

⁸¹ Ilirski kolegij u Loretu | www.Proleksis-enciklopedija.ja.

(1696–1700) i Peraštanin Matija Štukanović (1722–1743) stekli isto obrazovanje na *Ilirskom (slovenskom) zavodu Sv. Petar i Pavla u Fermu*.⁸² Da je starosjedilačko stanovništvo, odnosno lica sa prostora pod jurisdikcijom Barske nadbiskupije i tokom XIX vijeka imalo pravo studirati na katoličkim slovenskim zavodima u Italiji zaključujemo na osnovu pisma kotorskog biskupa Stjepana Pavlovića Lučića upućenom 1851. godine barskom nadbiskupu Karlu Potenu, prosljeđujući mu Bulu pape Urbana VIII (1623–1644), te adresirajući mu pismo o pravu Barske nadbiskupije da šalje svoje ljude na školovanje u Ilirski zavod u Loreto, pod uslovom da svake treće godine bude jedan mladić iz Budve.⁸³

Još jedan južnoslovenski katolički zavod je bitan za crkvenu istoriju Crne Gore. To je *Ilirski zavod Sv. Jeronima u Rimu*. Početkom XX vijeka zbog težnji najvećeg dijela hrvatskog katoličkog episkopata u Austrougarskoj da drevni naziv ovog katoličkog učilišta preimenuje u hrvatski, protestovala je 1901. godine vlada Knjaževine Crne Gore upućujući diplomatsku notu Svetoj stolici, a ubrzo ovaj slučaj poprima šire diplomatske reperkusije, pod nazivom „Svetojeronimska afera“. Naime, crnogorska knjaževska vlada je smatrala da bi preimenovanjem Zavoda bilo ukinuto pravo crnogorskim katolicima, a takvu tvrdnju podržao je i ondašnji barski nadbiskup Šimun Milinović (1886–1910).⁸⁴ Vatrene zastupnik crnogorskih interesa bio je Šušanjanin Don Ivan Vitić⁸⁵, ranije župnik u Zupcima

⁸² hr.wikipedia.org Ilirski kolegij u Fermu.

⁸³ Jasmina Rastoder, *Devet vjekova Barske nadbiskupije*, katalog izložbe Bar, 1989, br. 55.

⁸⁴ Ivan Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar 2004, str. 189–192.

⁸⁵ Ivan Vitić nije jedini poznati sveštenik rodom iz Šušanja. Prije njega 1712. godine pominje se kao župnik u Šušanju Petar Sanković, zatim barski nadbiskup Marko de Luchi/Lukić, Andrija Matković župnik u Šušanju, Zupcima i Spiču, Frano Nikić župnik u Šestanima i kasnije Matija Peranović, kao i fra Petar Perić u Carigradu.

(1877–1887)⁸⁶, a tada kanonik Ilirskog zavoda Svetog Jeronima, gdje je i sahranjen 1931. godine. Sveta stolica je uslijed diplomatskog pritiska zadržala stari naziv Zavoda, koji je konačno promjenjen 1972. godine u Hrvatski zavod Svetog Jeronima.

Ipak, Svetojeronimska tradicija je obnovljena u Baru, tačnije u Župi Šušanj, 1924. godine. Vjerovatno da članovi, odnosno utemeljivači nisu znali za činjenicu da se na srednjovjekovnoj katedrali Sv. Đorđa/Đurđa u Starom Baru nalazila predstava Sv. Jeronima. Odlučili su da osnuju kulturno-prosvjetno katoličko društvo čiji je pokrovitelj-zaštitnik bio upravo ovaj svetac. Takva društva su već postojala na području Kraljevine Jugoslavije, a mnoga od njih su formirana u katoličkim sredinama još u Austrougarskoj.⁸⁷ Spisak doživotnih članova Svetog Jeronima obuhvata respektabilan broj ljudi za ondašnje prilike u Baru, u čiji rad su osim nekoliko sveštenika bili uključeni ugledni barski katolici, odnosno župe koje su bile pod jurisdikcijom Kotorske biskupije i Barske nadbiskupije, uz nekoliko lica iz Budve (Čekrdanović, Jelušić), što govori da bez obzira na crkvene granice između Barske nadbiskupije i Kotorske biskupije, katolici sa barskog područja čine nedjeljivu identitetsku cjelinu. Do sada u literaturi ne postoji pomen o radu i djelatnosti ovog društva, a spisak Doživotnih članova Svetog Jeronima nalazi se u arhivi Župnog ureda u Šušanju, te ga zainteresovanoj javnosti, po prvi put, dajemo na uvid.

⁸⁶ Pominjan je kao jedan od kandidata za barskog nadbiskupa 1912. -Šerbo Rastoder, Dr Nikola Dobrečić, arcibiskup barski i primas srpski, Budva 1991, str. 18.

⁸⁷ Josip Butorac, *Povijest društva Sv. Jeronima ili društva Sv. Ćirila i Metodija*, str. 376–409.

Doživotni članovi društva Sv. Jeronima

1. Don Petar Luković (povjerenik);
2. Don Đuro Slovinić (župnik Zanković);
3. Don Ivan Lukšić (župnik Zupci);
4. Pučka učiona Sušanj;
5. Ivan Mitra Vitić (Sušanj);
6. Frano p. Stijepa Obradović (Sutomore);
7. Ivan p. Frana Brkojević (id.);
8. Dragutin p. Frana Brkojević (id.);
9. Filip Marka Obradović (id.);
10. Jozo Simona Saracci (Sušanj);
11. Filip p. Matije Paladin (Sušanj);
12. Frano Matije Talić (Brca);
13. Niko p. Mitra Vuksanović (id.);
14. Petar Frana Kovač (id.);
15. Milo Đurov Čakal (id.);
16. Đuro Frana Lukšić (Sutomore);
17. Niko Matije Iličković (Brca);
18. Niko Frana J. Lukšić (id.);
19. Petar Anta Kurtović (Sušanj);
20. Frano Mitra Gromanić (Sušanj);
21. Milo Petra Madžar (Brca);
22. Stijepo Ivana Medović (id.);
23. Đuro Ivana Lukšić (Sutomore);
24. Marko Ivana Zanković (id.);
25. Božo Rafaila Obradović (id.);
26. Ivan Andrije Obradović (id.);
27. Branimir Pera Jabišić (id.);
28. Petar Frana Đendinović (Đendinović);
29. Matija p. Marka Brkan (Spičansko polje, preminuo);
30. Karlo Čubrić (Sutomore);

~ Doživotni članovi ~
društva Sv. Jeronima ~

1. Jan Peter Luković - (projevanik.)
2. Jan Jurec Slavnić - (špičit. znanost.)
3. Jan Ivan Luković (" Zlati)
4. Petar Mirna Ljubić.
5. Jan Peter Vilić - (Ljubić. p.)
6. Franjo p. Vjeko Obodanić - (Ljubanica)
7. Jan p. Franjo Bobjanin (id)
8. Vojtaša p. Franjo Bobjanin (id)
9. Filip Marko Obodanić (id)
- + 10. Josip Krunoslav Ljubić. (Ljubić. p.)
11. Filip p. Matije Poljanec (id. p. +)
12. Jan Matije Poljanec (id. p. +)
13. Niko p. Petar Vrhovčanec (id)
14. Peter Franjo Kovač. (id)
15. Niko Jurec Čabal. (id)
16. Jurec Franjo Luković (Ljubanica)
- + 17. Niko Matije Ljubić. (Ljubanica)
18. Niko Franjo Ljubić (id)
19. Peter Ljubić Kovač. (Ljubić. p. +)
20. Franjo Peter Romanec (id. p. +)
21. Niko Peter Marković (Ljubanica)
22. Jurec Jan Obodanić (id)
23. Jurec Jan Luković (Ljubanica)
24. Marko Jan Ljubić (id)
25. Vjeko Rafail Obodanić (id)
26. Jan Andrija Obodanić (id)
27. Branimir Peter Jakić. (id)
28. Peter Franjo Grunjević (Grunjević)
- + 29. Matije p. Marko Bekarić (špičit. p. p. (projevanik))
30. Krunoslav Čubarić (Ljubanica)
31. Josip Ljubić (id)
32. Marko p. Peter Grunjević (id)

31. Josip Lomas (id.);
32. Marina p. Petra Đeđinović (id.);
33. Niko Marka Kalica (Sušanj);
34. Božo p. Filipa Kalica (id.);
35. Marko Anta Pavović (id.);
36. Mitar Stijepa Vitić (id.);
37. Đuro Simona Matković (id.);
38. Đuro Ivana Gromanić (Brca);
39. Filip Joza Vitić (id.);
40. Niko p. Frana Vitić (id.);
41. Filip Petra Vuksanović (id.);
42. Đuro Nika Iličković (id.);
43. Petar Anta Kalica (Sušanj);
44. Petar Ivana Smatlik (Zanković);
45. Marko Matije Đeđinović (id.);
46. Petar Mila Đeđinović (id.);
47. Filip Jakoba Paladin (Sušanj);
48. Milo p. Stijepa Paladin (id.);
49. Anto Filipa Paladin (id.);
50. Đuro Frana Vuksanović (Brca);
51. Petar Marka Vitić (Sušanj);
52. Jozo Jakoba Glavanović (id.);
53. Stijepo p. Nika Paladin (id.);
54. Jakob Matije Peranović (id.);
55. Stijepo p. Pera Pavović (id.);
56. Frano Filipa Bauković (id.);
57. Stijepo p. Rafaila Bauković (id.);
58. Anto Petra Paladin (id.);
59. Ivan Frana Glavanović (id.);
60. Jakob Boža Đedović (id.);
61. Milo Ilije Pavović (id.);
62. Jakob Petra Kalice (id.);
63. Marko Boža Perić (id.);

64. Niko p. Đura Četković (id.);
65. Frano p. Petra Gromanić (id.);
66. Niko Frana Anta Lukšić (Brca);
67. Anto Rafaila Lukšić (id.);
68. Andrija Frana Đuranović (id.);
69. Petar Marka Medović (id.);
70. Matija Mila Vuksanović (id.);
71. Jakob Petra Četković (Zubci);
72. Rafail Frana Milović (id.);
73. Đuro p. Marka Brkan (Spičansko polje);
74. Petar p. Frana Mila Đeđinović (Sutomore);
75. Niko Andrije Đurović (Zubci);
76. Božo Frana Smatlik (Zankovići);
77. Matija Ivana Zgradić (id.);
78. Petar p. Matije Filipović (Brca);
79. Krstina Frana Mitra Zgradić (Zankovići);
80. Stijepo Frana Mitra Zgradić (id.);
81. Ivan Frana Mitra Zgradić (id.);
82. Filip Frana Mitra Zgradić (id.);
83. Anto p. Joza Vasa (Sutomore);
84. Marija Janka F. Đeđinović (id.);
85. Frano Fiorenini (id.);
86. Ivan Ivanišević (id.);
87. Josip p. Frana Brkojević (id.);
88. Niko Ivana Smatlik (Zankovići);
89. Mitar Filipa Brkan (id.);
90. Milo Mitra Brkan (id.);
91. Ivan Filipa Brkan (id.);
92. Anto Frana J. Lukšića (Brca);
93. Petar Frana Vuksanović (id.);
94. Ilija Marka Madžar (Sutomore);
95. Anto Marka Madžar (id.);
96. Jakob Petra Zanković (id. preminuo);

97. Božo Ivana Antuničević (Zubci);
98. Petar Ivana Dumezić (Zubci);
99. Petar Jakoba Vreteničić (Zubci);
100. Niko pok. Andrije Dumezić (Šalta) (Zubci);
101. Petar Marinović (id.);
102. Jakob Petra Vreteničić (id.);
103. Andrija Mila Antuničević (id.);
104. Mitar Ivov Vicković (id.);
105. Don Stijepo Gašparović (id.);
106. Jakob Milović Iljin (id.);
107. Petar Markov Ivović (id.);
108. Jakob Petrov Dumezić (id.);
109. Božo Stjepanov Vicković (id.);
110. Petar Mitrov Vreteničić (id.);
111. Mitar Đurov Dumezić (id.);
112. Petar Milov Ivović (id.);
113. Božo Mitar Vicković (id.);
114. Niko Perov Ivović-(id.);
115. Andrija Marko Dumezić (id.);
116. Aleksandar Tokić (Bar – Crna Gora);
117. Jozo Mitrov Đokić (id.);
118. Marko Jovović (id.);
119. Ivo Petrov Dumezić (Zubci);
120. Ivo Ilin Dumezić (id.);
121. Božo Mitrov Četković (id.);
122. Andro Staniše Vicković (id.);
123. Marko Božović (id.);
124. Đuro Stanišin Vukotić (id.);
125. Andro N. Marinović (id.);
126. Ivan Ilije Vicković (id.);
127. Luka Filipov Vitić (Sušanj);
128. Đuro Stijepov Vitić (id.);
129. Ivan p. Matije Peranović (id.);

130. Niko Đurov Babić (Zubci);

131. Đuro Nikov Vreteničić (id.)

Na kraju treba napomenuti da o Šušanju, kao zasebnoj historijsko-geografskoj oblasti ne postoji poseban stručni ili naučni rad, izuzimajući publikaciju Jelene Zenović-Nikolaidis, 120 godina OŠ „Anto Đedović“ u Šušanju, Bar 2002.

U tom smislu predmetni članak o Šušanju treba tretirati kao predložak za neka buduća istraživanja.